

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 20.051.047 ДВНЗ
«Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ВІДГУК
офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
Кваші Оксани Олександрівни
на дисертацію на
дисертацію Леки Юлії Вікторівни на тему «Мотив у кримінальному
праві», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю
081-Право

Актуальність теми дослідження, здійсненого Ю.В. Лекою зумовлюється тим, що протидія злочинності була, є та завжди буде однією із провідних функцій держави та основним завданням правоохоронних органів. Високий рівень злочинності, який існує у ХХІ столітті вимагає від усіх владних органів негайних, рішучих дій, спрямованих на зниження показників злочинності. Одним із можливих та важливих засобів реалізації даного завдання є встановлення істинних причин та умов вчинення кримінальних правопорушень, які лежать в площині суб'єктивного ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння. Мотив кримінального правопорушення якраз і є тією ознакою суб'єктивної сторони, яка дає відповідь на запитання: чому особа діяла в конкретній ситуації саме так, а не інакше. Правильне та своєчасне встановлення мотиву є необхідним також для виконання завдань судочинства, адже мотив є важливим елементом доказування у кримінальних справах.

Попри те, що мотив достатньо ґрунтовно вивчений у психології, для науки кримінального права все ще залишаються актуальними проблеми поняття, змісту та значення мотиву кримінального правопорушення. Крім цього, надзвичайно дискусійною є проблема наявності та специфіки мотиву у необережних кримінальних правопорушеннях, вирішення якої має значення для правильної і точної кваліфікації цих діянь та призначення справедливого покарання.

Отже, очевидним є той факт, що рецензована робота присвячена актуальній проблемі, розв'язання якої сприятиме подальшому удосконаленню кримінально-правового вчення про мотив кримінального правопорушення.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані в дисертації підтверджений теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом українського та зарубіжного законодавства.

Предмет дослідження визначений здобувачкою досить конкретно та правильно. Дисертація базується на системному підході до проблем, поставлених у ході наукового пошуку, характеризується належним рівнем наукових узагальнень.

Методи дослідження, які використані у дисертації, охоплюють великий спектр загальнофілософських, загальнонаукових, логічних і спеціально-юридичних методів і прийомів наукового пізнання. Правильне їх використання дозволило всебічно проаналізувати об'єкт дослідження.

Обґрунтованість висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження підтверджується наявністю інформації про можливе впровадження результатів дослідження у науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення проблематики мотиву у кримінальному праві; у правотворчості – з метою використання отриманих результатів для удосконалення чинного кримінального законодавства; у навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінальне виконавче право України», «Юридична психологія», а також спецкурсів кримінально-правового циклу.

Слід відзначити продуману структуру дисертації, її методологічну основу, вірно й логічно побудований дослідницький процес. Всі питання, які розглядаються в дисертації, розкрито на досить високому методологічному рівні. Зокрема проаналізовано широкий спектр вітчизняних і зарубіжних науково-теоретичних та монографічних робіт з окресленої проблематики, що свідчить про поглиблений аналіз порушеної в дослідженні проблеми.

Позитивним є також вивчення та аналіз кримінальних справ з Єдиного державного реєстру судових рішень, що дозволило визначити місце мотиву серед ознак суб'єктивної сторони у вчинених кримінальних правопорушень. Очевидно, що авторка, працюючи над написанням дисертації, дотримувалась процедури систематизації наукової літератури під час її аналізу.

Усі завдання, які поставлені здобувачкою, сформовані цілком логічно та обґрунтовано.

Аналіз рецензованої дисертації дає змогу стверджувати, що в результаті проведеного дослідження авторка досягнула визначеної мети й виконала поставлені завдання. Причому сформульовані висновки та пропозиції є досить аргументованими й оригінальними, відповідають вимогам сьогодення та можуть бути застосовані на практиці.

Структура дисертації цілком відповідає поставленим завданням та складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації складає 236 сторінок.

У розділі 1 йдеться про проблему мотиву в сучасній кримінально-правовій політиці. Зокрема увага присвячена історії становлення та розвитку мотиву на доктринальному рівні кримінально-правової політики; закріплення мотиву у законодавстві зарубіжних країн; визначенню поняття, класифікації та значення мотиву кримінального правопорушення.

Розділ 2 присвячений мотиву як конструктивній ознаці складу кримінального правопорушення. Зокрема розглянуті питання мотиву як наскрізного кримінально-правового поняття; мотиву як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення; закріплення мотиву кримінального правопорушення в Особливій частині Кримінального кодексу України; проблеми кваліфікації мотивів кримінальних правопорушень.

У розділі 3 здобувачка веде мову про вплив мотиву кримінального правопорушення на призначення покарання. Крім того, у розділі частково розкрито питання впливу мотиву на звільнення від відбування покарання.

У висновках за результатами дослідження загалом сформульовано низку

положень теоретико-методологічного характеру, а також пропозицій і рекомендацій, що мають вагоме значення для вдосконалення положень науки кримінального права.

Список використаних джерел містить 278 найменувань. Позитивним є те, що авторкою використані не лише юридичні джерела, які безпосередньо торкаються тематики дослідження, але й енциклопедичні джерела, тлумачні та академічні словники, чимало зарубіжних літературних джерел іноземними мовами.

У додатку висвітлено список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації.

Привертає увагу стиль, яким написано роботу, а саме його логічність, послідовність та глибина аргументації думок. Всі положення дисертації сформульовані зрозумілою мовою та викладені без зайвих ускладнень. У підсумку авторка змогла вірно побудувати увесь дослідницький процес і досягти поставленої мети.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що робота є одним із перших в українській юридичній науці системних досліджень, присвячених мотиву в кримінальному праві.

Особливої уваги заслуговують положення наукової новизни із рубрики «вперше». Вони стосуються запропонованого авторкою визначення поняття «мотив кримінального правопорушення» через призму формування конкретного виду вини, а також класифікації мотивів за критерієм характеру психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків.

Роботі притаманна наукова новизна, порушено низку невисвітлених вітчизняною юридичною наукою проблем, розв'язання яких дозволить більш ефективно протидіяти злочинності.

У висновках дисертації на підставі узагальнення основних положень проведеного дослідження проблеми мотиву у кримінальному праві, авторкою сформульовано власні висновки, пропозиції та рекомендації.

Дисертація виконана українською мовою. Стиль викладення матеріалу – науковий. Порухень академічної доброчесності опонентом не виявлено.

Повнота викладених наукових результатів в опублікованих працях здобувача.

Результати дисертації з достатнім ступенем репрезентативності викладені у 8 наукових публікаціях, з яких 3 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, 1 наукова стаття у міжнародному журналі та 4 тези доповідей на науково-практичних конференціях. Перелік наукових праць здобувачки й аналіз їхнього змісту засвідчують, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертації досить повно викладено у вітчизняних наукових фахових виданнях, пройшли апробацію на науково-практичних конференціях.

За результатами розгляду роботи потрібно також звернути увагу здобувачки на такі **дискусійні положення**:

1. Зауваження формального характеру:

- некоректно викладено мету дослідження як «комплексне вивчення поняття «мотив кримінального правопорушення», його змісту, значення та ролі серед інших ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, впливу мотиву на кваліфікацію суспільно-небезпечних діянь та призначення покарання, надання практичних рекомендацій щодо вдосконалення окремих норм чинного КК України в частині позначення мотивів кримінальних правопорушень для їх кращого розуміння судовими та правоохоронними органами у процесі їх застосування» (стор. 6-7). Метою дослідження не може бути «вивчення». Адже вивчення – це не кінцева ціль, а процес (шлях) досягнення мети. Крім того, недоречно формулювати мету як набір певних завдань, які слід вирішити для її досягнення:

складно та суперечливо сформульовано об'єкт дослідження – «кримінально-правові явища та категорії, які стосуються визначення ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, його кваліфікації та призначення покарання». Таке формулювання потребує роз'яснення: що це за явища і категорії як об'єкт дослідження? На мій погляд,

об'єктом цього дослідження є суб'єктивна сторона кримінального правопорушення;

- є зауваження і до формулювання окремих положень «Наукової новизни одержаних результатів». Ці положення повинні відповідати вимогам обов'язкової аргументованості та зазначення відмінності одержаних результатів від відомих раніше та ступінь новизни, які *«удосконалено»* чи *«набули подальшого розвитку»*. Зокрема, не можливо зрозуміти яким чином удосконалено «розуміння кримінально-правового, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, кримінологічного та криміналістичного значення мотиву кримінального правопорушення» (стор. 9); або як було розвинуто автором положення про співвідношення поняття «мотив» та інших суміжних понять: потреби, інтереси, бажання, переконання, прагнення тощо. Слід наголосити, що зміст цих науково нових положень детально викладено у «Висновках», проте і у «Вступі» слід було викладати ці положення не у вигляді анотації, а більш змістовно.

2. На сторінках 53–57, 192 Ю. В. Лека здійснює доволі детальний огляд позицій науковців щодо сутності мотиву. Ця проблема є центральною з огляду на предмет цього дослідження. У Висновках авторка пропонує визначити мотив кримінального правопорушення як усвідомлену внутрішню спонуку, що формує безпосереднє психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків. Така позиція уявляється надто категоричною. На стор. 56-57 авторка все ж торкається проблеми неусвідомленості мотивів людської поведінки. І при цьому, попри поверхневий аналіз цієї проблеми Ю. В. Лека робить категоричний висновок: «мотив належить до вольової поведінки, тому його неусвідомленість є неможливою. Будь-які твердження про несвідомий характер мотиву відсікає саме питання про механізм вольової поведінки». На мій погляд, проблема усвідомленості/неусвідомленості мотиву заслуговує на більшу увагу. З одного боку, відмова від розуміння мотиву кримінального правопорушення лише як усвідомленого спонукання не відповідає засадам вчення про кримінальне правопорушення. З іншого боку, доведеним є існування *неусвідомлених елементів* мотивації, що наприклад стосується інстинктивних

реакцій самозахисту. Так, в українській мові «інстинкт» тлумачиться як «несвідоме й нездоланне прагнення, потяг до чого-небудь» (Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко]. [2-е вид., виправ.].— К. : Вид-во «АКОНІТ», 2008–2008. Т. 1: А–К–П. 2008. С. 792). Необхідна оборона як акт людської поведінки засновується на інстинкті живих істот захищати себе від небезпеки, і якщо при цьому допущено перевищення меж необхідної оборони, за яке передбачена кримінальна відповідальність, то елемент інстинктивної, неусвідомленої реакції у поведінці людини не можна виключати. Людина не здатна опосередковувати у своїй свідомості все те, що спонукає її до діяльності. Тому, погоджуючись загалом з авторкою, вважаю, що розуміння мотиву кримінального правопорушення як усвідомленої внутрішньої спонуки не виключає несвідомого елементу.

3. На кількох сторінках дисертації авторка веде мову про «юридичний склад кримінального правопорушення» (сторю 69, 74-76, 79 тощо). Проте жодного разу не йдеться про фактичний склад кримінального правопорушення. Досить поширеним у сучасному кримінальному праві України є виділення науковцями фактичної і юридичної підстав кримінальної відповідальності, двох складів кримінального правопорушення – юридичного складу і фактичного складу. Якщо авторка сповідує такий підхід, то, очевидно, в роботі мало б йтися і про фактичний склад. Однак панівною у вітчизняній є позиція про склад кримінального правопорушення як єдину і достатню підставу кримінальної відповідальності. Ще у 1963 році український правознавець Я.М. Брайнін наголошував: «Але всяка підстава, у тому числі підстава правової відповідальності, може бути лише однією. Такою єдиною підставою для кримінальної відповідальності є наявність у вчиненому особою діянні складу злочину...». Тому недоцільним, науково і законодавчо не обґрунтованим є поділ єдиної підстави кримінальної відповідальності на дві підстави: правову і фактичну, та виокремлення двох складів кримінального правопорушення. Адже підстава – єдина і неподільна категорія, інша справа, що може йтися про дві сторони – фактичну і правову – складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності. Сподіваюсь почути позицію

дисертантки під час прилюдного захисту.

4. Авторка підтримує позицію В.О. Навроцького про існування так званих відособлених (автономних) понять, тобто таких, що виділяються своїм змістом від інших понять, позначених таким же терміном та мають специфічне значення (стор. 85). В результаті обґрунтовується висновок: «поняття «мотив» є наскрізним, то всі поняття, що позначають різні його види – корисливий, хуліганський, особистий, расової, національної, релігійної нетерпимості тощо вважатимуться відособленими поняттями, що мають специфічне значення у поєднанні з наскрізним поняттям». Не зрозуміло, на підставі чого окремі види мотиву мають вважатися відособленими поняттями, хіба сутність розуміння мотиву змінюється від того, що він має корисливий характер чи хуліганський? Це уже не «усвідомлена внутрішня спонука»? І чи тоді усі види того чи іншого явища автоматично слід відносити до відособлених понять? З авторської позиції В.О. Навроцького таке твердження не впливає. Отже, слід навести аргументи на користь того, що окремі види того чи іншого явища (мотиву) – не стільки види, скільки відособлені поняття.

5. У Висновках Ю.В. Лека торкається співвідношення мотиву з іншими ознаками суб'єктивної сторони. Якщо стосовно вини авторка чітко висловлює свою позицію: мотив є внутрішнім фундаментом, на якому надалі будується вина), то щодо мети важко зрозуміти чому саме авторка надає первинне значення. Мотив спонукає до вчинення діяння як способу реалізації мети (стор. 185). Виникає питання: мотив обумовлює виникнення мети, чи навпаки – мета є первинною по відношенню до мотиву? І далі авторка пропонує вирішення основних проблем закріплення мотиву в Особливій частині КК України, зокрема, тим, що слід розмежовувати поняття «мотив» та «мета». А хто ж заперечує проти цього? В чому полягає авторське вирішення цієї проблеми – співвідношення мотиву і мети? Отже, слід надати більш ґрунтовні роз'яснення.

6. На жаль, недостатньо уваги приділено в роботі проблемі полімотивованості кримінально протиправної поведінки людини. Лише на стор. 102 авторка згадує, що слід також враховувати «положення загальної психології щодо полімотивації, множинності мети та мотивів...». .

Загальноприйнятою юридичній та психологічній науці є позиція про полімотивованість будь-якого акту поведінки. Прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення супроводжується наявністю багатьох мотивів, що спрямовані на досягнення певної мети. Робота лише б виграла, якби Ю.В. Лека зважила на можливість паралельного існування у свідомості суб'єкта декількох мотивів (їх сукупності), керуючись якими особа вчиняє кримінальне правопорушення певного виду.

Відповідно недостатньо уваги приділено аналізу поняття домінуючого мотиву. На стор. 145 авторка лише констатує, що «у кожному конкретному випадку задача слідчих та судових органів повинна полягати в тому, щоб встановити, який мотив при вчиненні кримінального правопорушення мав домінуюче значення, був головним і згідно з цим і кваліфікувати діяння». Це є загальновідомим у кримінальному праві, а варто було б надати власне бачення і механізм визначення такого мотиву серед інших. Адже мотиви поведінки людини можуть бути основними та другорядними. Основний мотив є домінуючим у вольовому акті людини, він покладений в основу прийняття нею конкретного рішення. Другорядні мотиви діють паралельно з основним, посилюють основний мотив, однак не впливають на вибір людиною певної моделі поведінки. Саме основний мотив у вчиненому кримінальному правопорушенні визначає кваліфікацію діянь особи, тоді як другорядні мотиви не впливають на кримінально-правову оцінку її протиправної поведінки. Поза увагою авторки залишився саме цей аспект – проблема поєднання кількох мотивів у протиправній поведінці особи. Як діяти правозастосувачу, коли одразу декілька мотивів можуть обумовлювати поведінку особи, як визначити основний/домінуючий мотив? Які неоднорідні, суперечливі за своєю природою мотиви взагалі не можуть поєднуватись при вчиненні одного кримінального правопорушення? На ці питання здобувачці слід надати відповіді.

Загалом висловлені критичні зауваження істотно не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження, оскільки більшість із них є дискусійними або можуть бути предметом дискусії в ході прилюдного захисту дисертації.

ВИСНОВОК: дисертація Леки Юлії Вікторівни на тему «Мотив у кримінальному праві» є самостійною, комплексною, завершеною працею, що містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання – визначення поняття та змісту мотиву у кримінальному праві. Представлена робота характеризується необхідними для такого дослідження компонентами: критичний аналіз попередніх дослідників проблеми мотиву кримінального правопорушення, органічне поєднання різних методів пізнання, звернення до досягнень різних галузей права та даних суспільних наук. Дисертація містить наукові положення, висновки, які вперше пропонуються в юридичній науці, сформульовано ряд важливих наукових пропозицій та рекомендацій для правозастосовної діяльності, які в сукупності вирішують важливу теоретичну та практичну проблему мотивації кримінально протиправної діяльності.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 03 квітня 2019 року № 283); пункту 10 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 (зі змінами від 21 жовтня 2020 року № 979, від 9 червня 2021 року № 608); вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом МОН України від 12 січня 2017 року № 40. Авторка дисертації Лека Юлія Вікторівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –
Вчений секретар Інституту держави
і права ім. В.М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор

О.О. Кваша

Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника
Вх. № 03.04-20/15
від 15.08.2022